

GRAIURILE AROMÂNEȘTI DIN PENINSULA BALCANICĂ.

SITUAȚIA ACTUALĂ¹

MANUELA NEVACI

Aromânii formează mai multe *g r u p u r i*, deosebite între ele prin particularități de grai, la care se adaugă anumite elemente specifice privind portul, muzica, unele obiceiuri, ca și modul de viață și ocupațiile. Cele mai importante grupuri sunt: **pindenii, grămostenii, fărșeroșii și grabovenii.**

Popoarele în mijlocul cărora trăiesc în Peninsula Balcanică îi numesc, în general, *vlahi*², termen prin care este desemnată întreaga populație romanizată, din nordul și din sudul Dunării. Grecii îi mai numesc *cușovlahi* ‘vlahi șchiopi’ și *caraguni* (purtători de gune negre) *burdzóvlaxos*³ și *arvanitovlahi* (vlahi originari din Albania), sârbii *țințari* iar albanezii *rēmëri* și *čobani*.

Atât lat. *romanus* (> rom. *român*) cât și sl. *vlah*, termeni folosiți pentru a se numi atât românii nord-dunăreni, cât și românii sud-dunăreni, arată originea comună a acestora, ca descendenți direcți ai populației romanizate din Imperiul Roman de Răsărit.

În perioada 1 august – 30 septembrie 2011 m-am deplasat în Grecia prin contractul postdoctoral POSTDRU „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, ID 59758/2010, finanțat din Fondul Social European (FSE),

¹ Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.

² Numele *vlah* este de origine celtică și a fost introdus în Balcani pe cale slavă (cf. Capidan 1942: 146). Termenul *vlah*, care denumește o populație românească (probabil aromânească), apare în secolul al XI-lea la istoriograful Kedrenos, referindu-se la un eveniment petrecut în anul 976, și apoi în documentul anexat la *Strategiconul* lui Kekaumenos (secolul al XII-lea), scris de un aromân, și atestă prezența unei populații românești în Grecia încă din secolul al X-lea (cf. Saramandu 2004:19).

³ Kyriazis 2013 (în volumul de față) demonstrează cum *burdzóvlaxos* este un calc după *caragüne*:
μπουρτζόβλαχος o [burdzóvlaxos] : (μειωτ.) αγροίκος, απολίτιστος άνθρωπος. [μπούρτζ(ι) -ο- + βλάχος, ίσως από την έννοια ‘καστροφύλακας’]

μπούρτζι το [búrdzi] : φρούριο που βρίσκεται πάνω σε νησάκι και προστατεύει την είσοδο του λιμανιού. [τουρκ. burc ‘κάστρο’ -ι (από τα αραβ.).]

μπουρτζο- < **μπρούτσο-** < **alb. bërrec / brruc** ‘gunë burrash prej leshi delesh, ‘me thekë të gjatë; shark’ < **berr** ‘bagëti e imët’. Trajtat **μπρούτσα**, **μπερούτσα** edhe në greqishten e Epirit. Pra **μπουρτζόβλαχος** < **μπρουτσόβλαχος** ‘βλάχος που φοράει μπρούτσα’.

prin Programul Operațional Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013 (POS DRU), cu proiectul *Identitate românească în context balcanic*.

În timpul șederii în Grecia am efectuat anchete de teren și înregistrări de texte dialectale (100 de ore) la aromânii:

– pindenii: Vlahoclisura, Mețovo (Aminciu), Anilion (Cheari „locul unde apune soarele”) Siracu, Veria, Avdela, Perivoli, Samarina

– fărșeroți: Kristalopiți, Horopani (Stenimahos), Katerini, Neaguște, Pisuderi

– grămostenii: Meyala Livadia, Gramoste, Deniscu.

Localitățile menționate se află în Macedonia grecească, în Epir (Pind) și în Tesalia.

Am profitat de deplasarea în Balcani, pentru a efectua, de asemenea, anchete în Albania la aromânii:

– fărșeroți din localitățile Corcea, Pleasa, Moscopole, Drenova, Fier, Ducasi, Përmet, Andon Poçi, Stan Carburnara, Shqepur, Poian, Saranda

– grabovenii–Shipska, Pogradec.

De asemenea, am efectuat anchete de teren și la aromânii din Muloviște, R. Macedonia.

Multe din localitățile vizitate au atestări vechi, unele dintre ele chiar foarte vechi: Siracu, Mețovo, secolele XII, XIII. Altele sunt așezări noi, după 1950, după sedentarizarea aromânilor păstori în general, în locurile de iernat: Kristalopiți (așezare de fărșeroți întemeiată în 1954, în Grecia), Andon Poçi și Drenova (Albania, așezări de fărșeroți), Oreokastro (grămostenii originari din Mayala Livadia), Nea Perivoli în câmpia Tesaliei (Pindenii originari din Perivoli, Pind) Nea Zoi (fărșeroți din Albania, stabiliți în Câmpia Tesaliei). Unora dintre localitățile vizitate li s-a schimbat denumirea, de exemplu, Horopani, în Stenimahos, în urma părăsirii satului de către aromâni, prin venirea în România, în locul lor fixându-se grecii veniți din Asia Mică (Turcia) și din zona Odesei (Rusia).

Au fost înregistrați subiecți din toate generațiile de vorbitori, cu grade diferite de instruire. Mulți dintre subiecții chestionați sunt plurilingvi, datorită statutului aparte al răspândirii teritoriale a dialectului: ei au venit în contact permanent prin comerț sau păstorit cu vorbitorii limbilor balcanice (greaca, albaneza, slava macedoneană, bulgara) și prin realitățile nou create în urma destrămării Imperiului Otoman. Granițele nou create ale statelor balcanice s-au fixat în zone locuite de aromâni, separându-i, în mod artificial, membrii aceleiași familii rămânând în țări diferite.

Studiul interferențelor lingvistice la nivel balcanic este o temă de actualitate, dată fiind situația de astăzi din zona cercetată, unde, alături de aromâni, există slavi macedoneni, bulgari, albanezi, greci.

Interesul cercetării constă în relevarea modului în care dialectul aromân se conservă în mediu aloglot. Totodată, raportarea la dacoromână conduce la rezultate importante privind romanitatea nord- și sud-dunăreană.

Vom face prezentarea noastră pe graiuri, evidențiind concordanțele cu dacoromâna și conștiința românității, precum și anumite particularități de grai nesemnificate până în prezent.

GRAIUL PINDEAN

Un aspect interesant în zona Pindului privește unele toponime de origine românească, care apar în zone unde populația aromânească a fost asimilată: *Discata* (< vb. *disic* ‘despic’, lat. *dissecare*), *Carpenisi* (< **cărpiniș* < lat. *carpen.*). Alte toponime există azi în localități aromânești: *Ĝug* ‘jug’ < lat. *jugum*, *Ampirătoare* < lat. (*Via*) *Imperatoria*, toponime înregistrate în apropiere de Meșovo, cea mai importantă așezare aromânească din Pind. Altele sunt localități ale căror nume a fost tradus în greacă: *Nkare* (< *kari* ‘locul unde apune soarele’), tradus de greci în *Anilion* ‘fără soare’, *Amer* (< *mer* ‘măr’), tradus de greci în *Milia* ‘măr’ sau lăsate ca în graiul aromânilor: *Cornu* și *Paltin*.

Din bogatul material lexical înregistrat în graiul pindean ne-au atras atenția câțiva termeni de origine latină păstrați în zona *Siracu-Meșovo*.

Prima atestare a localității Meșovo (arom. *Aminciu*) este din 1380 în cronică fraților Philanthropinos Proklos și Komnenos. Ca așezare, Meșovo este situată pe *Via Egnatia*, cunoscută de aromâni sub numele de *Calea Mare*.

Meșovo, cu 4471 de locuitori, este locul de naștere al lui Evanghelos Averoff, ministru de Externe al Greciei între anii 70 și 80 ai secolului trecut, care a sprijinit înființarea unui muzeu etnografic aromânesc la Meșovo, cu bogate colecții de artă tradițională.

Încă din 1430, sultanul Murat II a acordat privilegii *mincenilor* (locuitorilor din Aminciu), care păzeau trecătoarea *Ĝug*, care se află la cumpăna apelor între Thesalia, Epir și Macedonia, cuvânt de origine latină pătruns și în greacă: *Zygos*. Aceste privilegii de autonomie locală au fost reînnoite în 1659 de sultanul Mehmet IV, rămânând în vigoare până în 1924, Meșovo fiind centrul unei federații autonome locale formată din localitățile aromânești Siracu, Malakasi, Milia, Anilion, Votonosi, Palia Koutsoufliani (Platanistos) și Dervenita (Anthochori).

Prin urmare, zona Meșovo-Siracu este una dintre vetrele românismului sud-dunărean, ceea ce explică păstrarea unor termeni latinești, în timp ce în alte graiuri au fost înlocuiți cu termeni împrumutați din slavă, greacă, albaneză. Majoritatea termenilor sunt comuni cu dacoromâna.

În localitățile din Pind terminologia agricolă s-a conservat mai bine decât în celelalte graiuri ale aromânei, deși zona este o enclavă în mediu grecesc:

arátu (< lat. *aratru(m)*) ‘plug’

strîmburári (< lat. *stimulu(m)*) ‘strămurare’

cámbu (< lat. *campus*) ‘câmp’

áru (< lat. *arare*) ‘a ara’

săáminu (< lat. *seminare*) ‘a semăna’

sățiru (< lat. **sicilare/sicilire*) ‘a secera’
trîiru (< lat. *tribulare*) ‘a treiera’
săpu (< lat. *sappare*) ‘a săpa’
yîzmu (< lat. *vindemiare*) ‘a culege via’
vómeră (< lat. *vomer, -ere*) ‘fier de plug, brăzdar’
sărcleđu (< lat. *sarculare*) ‘a prăși’.

Pindul este o arie conservatoare veche, care confirmă cele menționate anterior. Ultimii trei termeni, *yîzmu*, *vómeră*, *sărcleđu*, nu s-au păstrat în graiurile nordice ale aromânei.

Deși este o zonă montană, favorabilă păstoritului, acești termeni dovedesc faptul că în măsură egală s-a practicat și agricultura în mod neîntrerupt.

Particularități fonetice. Graiul pindean se caracterizează prin câteva particularități fonetice, precum:

Vocale. Păstrarea lui *i* final asilabic după consoanele *ț*, *đ* (în alternanță morfonologică cu *c*, *g*): *saț* (sg. *sac*^u ‘sac’), *fuđ* (pers. I. *fug*^u ‘plec’), *porț* (sg. *pórcu* ‘porc’), *múłđ* (per. I *múłgu* ‘mulg’), față de *saț*, *fuđ*, *pórt(ă)*, *múłđ(ă)* în alte graiuri.

Păstrarea lui *u* final plenison după o consoană la pindenii din Mețovo: *ámu* ‘am’, *ómu* ‘om’, *pótu* ‘pot’, *vrăámu* ‘voiam’ etc. față de *am*^u, *om*^u, *pot*^u, *vrăam*^u.

Consoane. Sonorizarea consoanelor surde *c*, *t*, *p* urmate de nazală: *ngárcu* ‘încarc’, *múndi* ‘munte’, *scúmbu* ‘scump’ etc., față de *ncárcu*, *múnti*, *scúmpu* în celelalte graiuri.

Prezența, în cuvinte împrumutate din greacă, a consoanelor *θ*, *δ*, *γ*, trecute la *t*, *d*, *g* în graiurile aromânești vorbite în mediu lingvistic slav: *θime*^u ‘temelie’ (< gr. *θεμέλιον*), *lusKídă* ‘aşchie’ (< gr. *λουσκίδα*), *γambró* ‘mire’ (< gr. *γαμπρός*), față de *timé*^u, *lusKídă*, *grambó*.

Consoana *ș* se rostește dur, având ca urmare trecerea vocalelor anterioare în seria centrală: *șî* ‘și’, *șăđ* ‘șed’, față de *și*, *șed*^u în celelalte graiuri.

Accidente fonetice. Sincopa vocalelor în poziție neaccentuată apare cu o frecvență mai mare în graiul pindean față de celelalte graiuri ale aromânei: *fțea* ‘făcea’, *vđea* ‘pleca’, *mga* ‘mânca’ *țea* ‘zicea’, *alnă* ‘urca’, *aná* ‘a aduna’ etc., față de *fățea*, *fuđea*, *măcă*, *dățea*, *alină*, *adună*.

Adverbul *acși* ‘așa’ (< lat. *ac-sic*) prezintă un fonetism specific graiului pindean (față de *așé* în graiul fărșerot, *ași* la grămosteni).

Surprinde că, alături de particularitățile specifice graiului pindean, găsim elemente de grai fărșerot, explicabile prin stabilirea păstorilor fărșeroți în Mețovo, așa cum ne-a relatat subiectul intervievat: *noj ađá Amínđu avđám^u đoáú táxi⁴ di*

⁴ *táxi*, s. pl. de la *táxe* ‘clasă’ < gr. *τάξις*.

oámiń/ avęámu vıńııfl ți bágá dímtă⁵ ți erá fáptâ tu luláke⁶ ș-lȃa únă culȃre așá vıńıtá, mușátá⁷, arhundi káscă ș-ațéı u bágá zanačáđfl⁸ / u bágá émburfl⁹ / u bágá oámińıfl di nvıțátură / dáscafl ațéı¹⁰ /și avęámu și álǵıli /álǵıl' erá picurárlı [...] și erá greı cánd^ı uná feátă vıńıtá sá mártá la alǵı s-duțéı la picurári // próta feátă de-aȃa de-Amıncıu ți s-dúsi la picurári erá Táma al^ı Aprázi // [Noi aici în Amıncıu aveam două feluri de oameni: ıi aveam pe vıneții ce puneau postav ce era făcut [vopsit] în liliachiu și căpăta o culoare așa vânăta, frumoasă, domnească și pe aceea o purtau meșteșugarii, o purtau negustorii, o purtau oamenii cu învățatură, dascalii aceia și ıi aveam și pe albi, albiu earu ciobanii [...] și era greu când o fată „vânăta” se mărita la albi, se ducea la ciobani. Prima fată de-aici din Amıncıu care s-a dus la ciobani era Tama a lui Aprazi].

Fenomenul se regăsește și în alte așezări orășenești, întemeiate de aromâni: Crușova, Moscopole, Târnova.

În memoria locală, la Crușova se cunoaște proveniența locuitorilor originari din:

Albania (fărșeroți) din: Buruva, Corcea, Moscopole (fărșeroți și graboveni), Pleasa, Poiani și grămosteni din Nicolița;

Grecia: (pindeni) din: Breaza, Vuhorina, Mețovo, Samarina și grămosteni din Gramoste, Linotopi.

De asemenea, în Moscopole, fiecare cartier reprezenta un alt grup de aromâni: fărșeroți, graboveni din Greava, pindeni din Mețovo, grămosteni din Gramos. De aceea denumirea de moscopolean nu acoperă o realitate dialectală, însemnând ‘locuitor al Moscopolei’, iar prin ceea ce s-a denumit *grai moscopolean*, este, de fapt, ținând seama de particularități, graiul *grabovean*, numit ca atare de Gh. C. Roja, grai vorbit în localitățile Greava, Lunca, Nicea, de unde provenea doar o parte a populației Moscopolei.

^ı *final* asilabic după grup consonantic: *plăng^ı* ‘plâng’, *caft^ı* ‘caut’ pentru *plăngu*, *caftu* (forme așteptate în griul pindean).

La fel ca în graiul fărșerot, înregistrăm labializarea lui *i* neaccentuat: *aputrusırá* ‘năvăliră’, *prumuvęáıră* ‘primăvară’, *alunusésıcu* ‘treier’ pentru *apıtrusésıcu*, *primuvęáıră*, *alunısésıcu* în restul graiurilor pindene.

⁵ *dímtă*, s. ‘dimie, postav de lână’ < gr. *δίμνον*; *adımtă*, cu proteză în celelalte graiuri.

⁶ *luláke* ‘liliachiu’ < gr. *λουλάκι*.

⁷ *mușátă* adj. ‘frumoasă’ < lat * (*in*)*formusiatus*, formă pe care în dacoromână o regăsim în *ınfrumușa* (CDDE 2003; DER).

⁸ *zanačáđfl*, s. pl. art. de la *zanačáđ* < *zănátı* < tc. *zanaat* ‘meserie, meșteșug’, cu desinența de plural: [-(e)áđ] la substantivele masculine. Desinența de plural în discuție vine din greacă [-áδες], iar substantivele cărora li se adaugă la plural sunt împrumuturi relativ recente din greacă și turcă:[á]: [-áđ]: *amırá*: *amıráđ*, *căsábă*: *căsábáđ*, *pără*: *părăđ*, *udă*: *udáđ*.

⁹ *émburfl*, s. m. pl. art. de la *émbur* ‘negustor’ < gr. *έμπορος*. Adaptarea împrumutului din greacă s-a realizat prin articularea cu art. hot. enclitic *ı*, ca în graiul grămostean; în graiul fărșerot, grupul *rl* s-a redus la *r*, probabil înaintea fazei de palatalizare a lui *ı*, deoarece în graiul *fărșerot* forma articulată definit la masculin este *émburi* (grupul *rl* nu se putea reduce la *r*).

¹⁰ Forma *ațéı* păstrează pe *ı* etimologic, care în dacoromână a evoluat la *ı*.

În graiul pindean am înregistrat, de asemenea, trecerea lui *i* la *i/ă* în silabă neaccentuată, ca în graiul fărșerot: *trăcúrá* ‘trecură’, *văđúĭ* ‘văzui’ etc., pentru *tricúrá*, *viđúĭ*.

Forma *sántu* ‘sunt’ (3 pl.) este în graiul pindean vorbit în Mețovo identică cu cea a fărșeroților plisoț, față de *súntu* (prin asimilare: *sántu* > *súntu*).

násă, pron pers., 3 sg. fem. ‘ea’, formă specifică graiului fărșeroților din Albania, apare și în graiul din Mețovo.

În poziție finală neaccentuată *e* nu se închide la *i* (la fel ca în graiul fărșeroților din

Albania): *máre* adj. ‘mare’, *túte* ‘toate’, *árme* ‘arme’, *pále* ‘săbii’, față de *mári*, *túti*, *ármi*, *páli*.

Va, prez. impers. III sg. ‘trebuie’ se folosește la fel ca în graiul fărșerot, față de *prindi* ‘trebuie’ în celelalte graiuri pindene: *va s-cântám*, față de *prindi s-cântám*.

Graiul pindean, cel mai conservator dintre graiurile aromânei, este totodată neunitar, fapt conștientizat de vorbitori:

Mațúti / Calári / Sirácu/ véclu Sirác^U ș-Vaθimít / ațéali sánt^U a noástri ținț / ș-álte ma-nsus^U de-apóga cári va áĭbâ Vavúsa/ Avdéla / Fúrca / erá múlți / ála nu zburásc tuț úná ídýa límbă/ [Mațúti / Calári / Sirácu/ vechiul Siracu ș-Vaθimít / acelea sunt ale noastre cincă [sate]/ și apoi altele mai sus care trebuie sa fie Vavúsa/ Avdéla / Fúrca / erau/ dar nu vorbesc toți același grai] [Cósta al^U Mitĭ, 69 ani; Siracu, Grecia].

O preocupare lingvistică în direcția inaugurată de George Murnu a fost pentru noi, în timpul cercetărilor de teren, identificarea unor cuvinte de origine aromână în graiurile grecești nordice, fapt care evidențiază importanța românității în acest spațiu. Exemplificăm cu termeni precum *arat*, *plug*, *cupăcĭ* ‘stejar’ (cu derivatele *cupăcĭnă* și *cupăcár*) și cu toponimele existente.

Alte cuvinte atestate de noi în graiurile grecești din Epir sunt:

alas ‘las’ < ar. *las*^U < lat. *laxare*, pentru gr. *αλίμονο*

albu ‘alb’ < ar. *alb*^U < lat. *albus*, pentru gr. *άσπρος*

auș ‘bătrân’ < ar. *auș*^U < lat. *avus*, pentru gr. *γέρος*

apă < ar. *apă* < lat. *aqua* pentru gr. *νερό*

áțe ‘aici’ < ar. *ațățe* < lat. *ad-hicce*, pentru gr. *εδώ*

yin ‘vin’ subst., < ar. *yin*^U < lat. *vinum*, pentru gr. *κρασί*

pátru < ar. *pátru* < lat. *quattuor*, pentru gr. *τέσσερις*

murízo ‘muri’ < ar. *mor*^U < lat. *moriri*, pentru gr. *πεθαίνω*.

Alte cuvinte au fost atestate în zona estică a muntelui Olimp¹¹:

acrișus ‘acreală’ < ar. *acriș*^U < derivat de la *acru* + suf. *-iș*, pentru gr.

τρογάλω

anila ‘milă’ < ar. *nílă* < sl. *milǔ*, pentru gr. *παίδεμα*

¹¹ Vezi și Douga-Papadopulu, Tsitsilis 2006.

aríŭs < ar. *aríĉ*¹² < lat. *ericius*¹², pentru gr. *σκαντζόχοιρος*
bárba < ar. *bárbă* < lat. *barba*, pentru gr. *πυγούνη*
batán ‘dârstă’ < ar. *bátán* < lat. *batualia*, pentru gr. *μέρος με νερό, όπου χτυπούν τα υφαντά για να πικλώσουν*
blúda ‘urticarie’ < ar. *blándă* < lat. *blandus*, pentru gr. *αλγεινός*
brjásca < ar. *bróască* < lat. **broasca*, pentru gr. *βάτραχος*
caĉúla ‘căciulă’¹³ < ar. *căciulă*, cf. alb. *kësuljĕ*, pentru gr. *καπάκι γούνα*
cánura ‘canură’ < ar. *cánură* < lat. *cannula*, pentru gr. *μόλλινη κλωστή γνεσμέση στη ρόκα*
canutus ‘cărunt’¹⁴ < ar. *cănut* < lat. *canutus*, pentru gr. *γκρίζος*
capúša ‘căpușă’¹⁵ < ar. *căpușă*, cf. alb. *këpushĕ*, pentru gr. *τσιπούπι πλατι*
cása < ar. *cásă* < lat. *casa*, pentru gr. *σπίτι*
curnutus ‘cornut’ < ar. *curnut* < lat. *cornutus*, pentru gr. *αυτός που έχει κέρατα*
dala ‘zară’ < ar. *dală*, cf. alb. *dhallĕ*, pentru gr. *βουτυρόγαλα*
fócus ‘foc’ < ar. *foc* < lat. *focus*, pentru gr. *φωτιά*
gurgúla ‘gurgui’ < ar. *gurgúl* < lat. *gurgulio*, pentru gr. *στρογγυλή πέτρα*
gúša < ar. *gúšă* <¹⁶ probabil lat. *geusiae*, cf. alb. *gušĕ*¹⁷, pentru gr. *βρογχοκήλη*
laĭ ‘negru’ < ar. *laĭ* < lat. *laius*, pentru gr. *κόρακας*
mútus ‘mut’ < ar. *mut* < lat. *mutus*, pentru gr. *μουγγός*
*pétur*¹⁸ ‘foaie de plăcintă’ < *pétură* < lat. *pitula*, pentru gr. *Φιάλες, κομμάτι της πίτας*
strunga ‘strungă’¹⁹ < ar. *strungă*, cf. alb. *shtrungĕ*²⁰, pentru gr. *πόρτα των προβάτων*
șóputus ‘izvor’ < *șóput* < bg. *šipot*, pentru gr. *πηγή*
vitul ‘vățui; ied de un an’ < ar. *vitúl*, cf. alb. *vĕtulj(ĕ)*²¹, pentru gr. *κατοίκι μετα ένα έτος*.

Interesantă este pătrunderea în greacă a cuvintelor *straglătós* ‘străgheață’ < ar. *străglăt* < lat. *extra-coagulata* și *mârcát* ‘iaurt’ (< lat. *marcere* REW 5345), *úrda* ‘urdă’²² < ar. *úrdă*²³, cf., alb. *urdhĕ*, generale în aromână. *Straglătós* este

¹² Cf. Murnu 1902: 22: „din rom. provin ngr. *arítziος*”.

¹³ Vezi și Brâncuș 1983: 53; Brâncuș 1995: 30; 56 atestă forma *căsuĭă* ca „o încrucișare a termenului fărșerot *căĉiă* cu corespondentul albanez”; Saramandu 1981: 395.

¹⁴ Vezi și Vătășescu 1997: 257.

¹⁵ Vezi și Brâncuș 1995: 31.

¹⁶ Cf. Meyer-Lübke 23; Murnu 1902: 25: „Din rom. provin ngr. *γκοῦσα*”

¹⁷ Vezi și Brâncuș 2012: 17.

¹⁸ Cf. alb. *petull* ‘foaie de plăcintă’.

¹⁹ Vezi și Brâncuș 1983: 117; Brâncuș 1995: 44; Saramandu 1981: 395.

²⁰ Vezi și Brâncuș 2012: 15.

²¹ Vezi și Brâncuș 2012: 15.

²² Vezi și Brâncuș 1983: 125.

²³ Tot din rom. provin ngr. *οἰρδα* (Murnu 1902: 37), bg. *urda*, sb., slov., rut., ceh. *urda*, pol. *horda*.

folosit curent în terminologia culinară pentru comercializarea produsului specific aromânesc. Păstrarea termenului latinesc în aromână (cu sensul ‘a putrezi, a se macera’ din latină), față de dacoromână și de limbile balcanice, în care a pătruns *iaurt* (< tc. *yogurt*) demonstrează că aromânii au păstrat vechea rețetă de preparare a acestuia, nefiind nevoie să împrumute un alt procedeu, și, implicit, termenul pentru produsul finit. *Urdhë* este în albaneză un termen dialectal, ceea ce ar putea însemna că prezența lui în albaneză a fost întărită de existența lui *urdă* în aromână, termen general românesc. Faptul că unii dintre termenii menționați în aromână au în albaneză forme dialectale influențate fonetic de cuvintele aromânești, ca și prezența aceluiași termenii în dialectele grecești din Epir, confirmă constatarea făcută de Eqrem Çabej privind poziția centrală a aromânei, din punct de vedere geografic, în Peninsula Balcanică²⁴.

Observăm că în lista termenilor aromânești pătrunși în graiurile grecești din Epir și regiunea Pieria, cu excepția lui *şóput^H*, de origine slavă, toți sunt moșteniți din latină sau din substrat, fapt care arată vechimea termenilor aromânești. În formele grecești apar consoanele *ç, g, ş, j*, inexistente în greacă, iar *ð* trece la *d*, de unde rezultă că termenii nu au fost adaptați fonetic la sistemul limbii grecești. Existența acestor fonetisme în graiurile grecești de nord se explică printr-o importantă prezență aromânească în zonă. Este posibil ca aceste cuvinte să fi rămas de la o populație aromânească grecizată. Tot în acest sens amintim faptul că în graiurile grecești de nord, vocalele *e, o* în poziție neaccentuată se închid la *i, u* ca în aromână: *γεράματα* > *γιράματα* ‘bătrânețe’, *αλωνίζω* > *άλωνίζω* ‘treier’. La nivel consonantic atestăm fonetismele *ç, g*, specifice aromânei, pentru *ç, g* din greacă: *κλαφται* > *κλ'αφται* ‘scâncesc’, *γουλιανός* > *gλ'ανός*. Fenomenul este semnalat pentru albaneză în dialectul tosc de Grigore Brâncuș pe baza *Atlasului dialectal al limbii albaneze*: „În aceeași zonă sudică, și grupul paralel *gl* (rostit *gI*) a evoluat la fel (I, h. 59b, vechiul grup *gl* în *gju* „genunchi”, *zgju* „stup”, *i gjatë* „lung”). Am reținut reprezentarea pe hărți a grupurilor consonantice *kl, gl* pentru motivul că acestea s-au păstrat mai ales în satele locuite și de aromânii fărșeroți, în al căror grai, după cum se știe, *ç, gl* se rostesc *çI, gI: çIaie, gIemu*”²⁵.

O problemă interesantă privește cuvântul *sărmăniță* ‘leagăn’, a cărui origine este controversată: în DDA se spune că termenul provine din greacă, în timp ce în *Dicționarul etimologic al limbii grecești* al lui Triandafilidis se precizează că termenul provine din aromână. Identificăm în acest cuvânt partea finală *-iță*, care pare a fi un sufix diminutival, fără a se cunoaște cuvântul de bază.

²⁴ Çabej 1076: 3.

²⁵ Brâncuș 2012: 9.

GRAIUL FĂRȘEROT

În ceea ce privește graiul fărșerot, menționăm câteva particularități nesemnificate în lucrările anterioare.

Particularități fonetice

Vocale. În graiul fărșeroților *plisoț* [ă] sub accent urmat de nazale, se rostește atât ca *ă* nazalizat *săbătă*, *pyăde*, cât și, mai ales, în prezent, ca [ã] *sămbătă*, *pyăde*, (sâmbătă, plânge), ceea ce reprezintă o evoluție recentă.

În lucrările de specialitate se semnalează faptul că în graiul fărșerot nu există, în general, [a] protetic.

Graiul fărșerot	față de	graiul grămostean
<i>rău</i>	‘rău’	<i>arău</i>
<i>rămân</i> ^U	‘rămân’	<i>armân</i> ^U
<i>raft</i> ^U	‘croitor’	<i>arâftu</i>
<i>veg</i> ^U	‘veghez’	<i>avég</i> ^U

Proteza lui *a* apare totuși în graiul fărșerot în cuvinte ca: *arăți* ‘rece’, *acúmpur*^U ‘cumpăr’, *aspárg*^U ‘sparg’, *aspár*^U ‘sperii’, *alúmt*^U ‘lupt’, forme pe care le-am înregistrat la fărșeroții din Albania. Fenomenul poate fi interpretat ca o evoluție recentă, paralelă cu cea înregistrată în graiurile aromânești care au [a] protetic.

Diftongi și vocalele scurte finale. În graiul fărșeroților *plisoț* vorbit astăzi în Albania, diftongii *ea*, *oa* se realizează ca *é*, *ó*: *fetă* ‘fată’ *sopi* ‘soare’. În ceea ce privește diftongul *ea*, am notat rostirea lui ca *já*: *fiátă*, fenomen nesemnalat până în prezent la fărșeroții *plisoț*, nici la cei stabiliți în Dobrogea, ceea ce ne face să considerăm că este vorba de o evoluție recentă. Surprinzător, am notat rostiri cu diftongul *oa*: *sóari*, în variație liberă cu *ó*. Rostirile cu *oa* nu au fost semnalate până în prezent la fărșeroții din Albania; este posibil să fie vorba de o evoluție recentă, o revenire la rostirea cu *oa*, sub influența fărșeroților *șopani*, care l-au păstrat pe *oa* netrecut la *ó*.

Reducerea diftongului *ea* la *a*, după [r], am înregistrat-o în forma *mutrám* (pentru *mutrám*) ‘priveam’.

Consoane²⁶. În ceea ce privește consonantismul semnalăm următoarele fenomene:

Trecerea lui *l* la *y*, *í*, schimbare recentă semnalată parțial în graiul grămostean, am înregistrat-o pentru prima dată și în graiul fărșeroților *plisoț* din Albania: *fúpyi/fupî* ‘hoții’, *yap/íap* ‘peștiș’, *ursońyi* ‘ursuleții’ pentru *furli*, *lar*, *ursońli* la ceilalți aromâni.

²⁶ În acest subcapitol voi prezenta doar acele particularități de natură fonetică și schimbări care pot indica tendința în evoluția consonantismului acestui grai.

Semnalăm și următoarele forme, pe care le-am atestat izolat, la fărșeroții din Albania, pentru prima dată:

ntǎrbǎ ‘întrebă’, cu grupul *ntră* trecut la *ntǎr*; *zdifęti* ‘desfăcu’ cu *zdi-* inițial pentru prefixul *dis-*; *dę-avigǎra* ‘de jur împrejur’ (pentru *dę-avrigǎra*), cu reducerea lui *vr* la *r* prin disimilare.

Morfologie. În domeniul morfologiei, semnalăm următoarele schimbări:

Articolul. Amușirea lui [i] final din forma de genitiv/dativ singular a articolului hotărât enclitic la substantivele masculine: *a fićóñu*, *a lúpu*, *a băřbátu*. Fenomenul apare mai ales la fărșeroții *plisoř*. La fărșeroții *řópañ* formele *a fićóruǵ* ~ *a fićóru* se află în variație liberă.

Verbul. În graiul fărșeroților, inclusiv la cei din Albania, se constată un fenomen recent, anume reducerea numărului de conjugări de la patru la trei prin trecerea verbelor de conjugarea a III-a, puțin numeroase, la conjugarea a II-a: *fǎřire* → *fǎřǎri* ‘facere’; *spúniri* → *spunęari* ‘spunere’. De asemenea, unele verbe de conjugarea a IV-a trec la conjugările I sau a II-a. Verbele de conjugarea a IV-a slabă în *-ǎsc* și verbele de conjugarea a IV-a tare trec la conjugarea întâi: (*avđ*^H) *avđǎri* → *avđári* ‘auzire’ și (*amuřǎsc*^H) *amuřǎri* → *amuřári* ‘amușire’, în timp ce verbele de a IV-a slabă în *-esc* trec la conjugarea a II-a: (*aňurđesc*^H) *aňurđiri* → *aňurđǎri* ‘mirosire’, (*mutręsc*^H) *mutriri* → *mutręari* ‘privire’.

Forma de perfect compus 3 pl. a verbului *am* este *ar*^H, față de *ay* în restul aromânei, probabil sub influența formei de pers. 3 sg. *ari*.

O particularitate a aromânilor *plisoř* din Albania este forma de ind. prez. pers. 1 sg. și 3 pl. *-est*^H la verbele de conj. a IV-a slabă în *-ęsc*^H: *mutręst*^H față de *mutrę*^H ‘privesc’ la ceilalți fărșeroți, prin analogie cu forma de pers. a II-a sg.: *mutręřti* (probabil și sub influența formei de pers. a III-a sg. *mutręřti*).

Formele *bim*^H ‘bem’ și *biř* ‘beți’ (verb de conjugarea a II-a : *bęari*), atestate la fărșeroți, inclusiv la cei din Albania, se explică prin analogie cu verbele de tipul *mutrim*^H, *mutriř* (verb de conjugarea a IV-a trecut de la conjugarea a II-a: *mutriri* → *mutręari*, așa cum am semnalat mai înainte).

La ind. imperfect, forma de pers. a 2-a pl. este *cǎntát*^H față de *cǎntát* în restul aromânei, devenind identică cu cea a perfectului simplu: *cǎntát*^H. Observăm că s-a evitat confuzia cu forma de prezent, ajungându-se la confuzia cu forma de perfect simplu. În felul acesta, s-a marcat opoziția prezent–perfect : prez. *cǎntát* – impf., pf.s. *cǎntát*^H.

Imperfectul verbului *a fi*, pers. a 3-a sg. este *ará* față de *irá*, la ceilalți fărșeroți și *ęará* în restul graiurilor, evoluție recentă la fărșeroții *plisoř* din Albania.

Adverbul. Folosirea adjectivului *gǎálǎ* fem. sg. cu valoare adverbială, având sensul ‘doar, numai’, e atestată numai la fărșeroți, în celelalte graiuri folosindu-se adjectival :

graiul fărșerot
vini elʷgɔ́álă ‘a venit numai el’
víniră elʷgɔ́álă ‘au venit numai ei’
vini ɨ́a gɔ́álă ‘a venit numai ea’
víniră ɨ́alı gɔ́álă ‘au venit numai ele’

celelalte graiuri ale aromânei
vini elʷgólʷ ‘a venit el singur’
víniră elʷgólʷ ‘au venit ei singuri’
vini ɨ́a gɔ́álă ‘a venit ea singură’
víniră ɨ́alı gɔ́alı ‘au venit ele singure’.

Lexicul. În cercetările noastre de teren la fărșeroți am înregistrat câțiva termeni neatestați în DDA:

bácavă ‘(despre lâna oilor) de culoare roșcată’
biʷlócʷ ‘loc’ (etimologie necunoscută)
bizbiʷlʷ ‘fluiet’ (etimologie necunoscută)
călămíște ‘porumbiște’ (der. de la *călami*)
cóță ‘strâmt, îngust’ (< alb. *koce* ‘trestie subțire’)
cutură ‘bucată de brânză’ (< tc. *guioeuturi*)²⁷
grámbă ‘pir’ (etimologie necunoscută)
gumítică ‘cană de băut apă’ (probabil derivat de la *gumétă* ‘jumătate’)
láfi ‘bârfă’ (< alb. *lafë*)²⁸
*scăndrámă*²⁹ ‘podea’ (de la *scăndură*)
sínɨa ‘sine’ (lat. *se+ne*)
vičʷ ‘vițel’ (< alb. *viç*).

sensuri neatestat în DDA:

ancúnʷ ‘fumez; ațâț (focul) în celelalte graiuri’ (< lat. **in-cunneare*)³⁰ ;

blánă ‘bucată de brânză’ (< sl. **blana*)

parmaticó ‘copil deștept (precoce)’ (< gr. *πλιματικός*)

*pipiríță*³¹ ‘ardei’ (derivat din *pipér*, în DDA); noi credem că e un derivat de la radicalul gr. *πιπέρι* ‘ardei’

puʷfkie ‘minune’ (< alb. *rrufë*)³²

*sămítă*³³ ‘pâine proaspătă’ (< tc. *simit*)

sărúnă ‘oraș’ (< *Sărună*)³⁴

dădă ‘bunică’, cf. srb. *dada*, alb. *dadë*, tc. *dady*. DDA îl înregistrează numai cu sensul de ‘mamă’, păstrat în vorbirea fărșeroților *șópań*,

átă ‘mama’, cf. alb. *atë* ‘tată’, pl. ‘părinți’, împrumut recent la fărșeroții din Albania.

²⁷ Cf. alb. *kuturí*.

²⁸ Termen dialectal în albaneză, cu sensul ‘vorbă, trâncăneală, bârfă’; cf. tc. *laf*.

²⁹ Formă creată după modelul *căldărmă* ‘caldarâm’, prin contaminare cu *scăndură*.

³⁰ Etimologie necunoscută în DDA.

³¹ Pentru *pipiríță* DDA nu atestă sensul de ‘ardei’. Este atestat sensul ‘solniță’.

³² Sens neatestat în DDA; atestat *TSar*.

³³ *Sămítă*, inițial însemna ‘pâine făcută cu maia din năut’.

³⁴ DDA afirmă „cuvânt inexistent”, folosit cu valoare poetică. Cuvântul e prezent și astăzi în vorbirea fărșeroților *șópań* cu sensul ‘oraș’.

Câțiva termeni înregistrați de noi prezintă interes privind concordanțele cu albaneza:

bánă, ‘viață’. DDA pune sub semnul întrebării originea directă din albanezul *banë*, care în albaneză (învechit) semnifică ‘locuință, colibă ciobănească’. În albaneză există verbul *banoj* cu sensul ‘a locui, a viețui’, de la care, probabil, pe teren aromânesc, s-a realizat un derivat regresiv *bană* cu sensul ‘viață’.

çilimçân, înregistrat de DDA numai cu sensul ‘băiat’, l-am atestat cu sensul vechiului albanez *çilimi* ‘copil (3–8 ani), fiu’.

fumëç, pl., *fumëçyă* ‘copilul, copiii dintr-o familie’ < lat. *familia*. Pentru sens, comp. alb. *fëmijë*³⁵ ‘copil’ (din latină), cu același sens ca în aromână prin *fumëç* înțelegem ‘totalitatea copiilor dintr-o familie’.

gîgâ (invariabil), s. alb. *xhixha* ‘scânteie’: *Nu tç-aprôákî di focç, çásti gîgâ* ‘nu te apropia de foc, este scânteie’.

úmplu ‘împlinesc (anii)’, cf. alb. *mbush* ‘împlinesc (anii)’: *Mini úmpluçî çnçnçt ań*, cf. *Unë mbusha nçzet vjet*.

nou, *năj* a dobândit sensul de (tânăr), fiind un calc semantic după albanezul *ri* ‘1. nou; 2. tânăr’; la fel și grecescul *véoç*; termenul apare și în sintagma *nvçástă náu* ‘nevastă tânără’.

O altă categorie o reprezintă cuvintele de origine latină comune cu albaneza, neînregistrate ca fomă sau ca sens în alte graiuri; cuvintele sunt înregistrate și comentate pentru aromână, în general, de Cătălina Vătășescu (1994)³⁶:

cânt^ç ‘a citi’, alb. *këndoj* (< lat. *cantare*), în alte graiuri: *gîvçásescu* (< gr. *διαβάζω*)

númîr^ç ‘a număra’, alb. *numëroj* (< lat. *numerare*), în celelalte graiuri: *misúr*^ç (< lat. *mensurare*)

scriîr^ç ‘a scrie’, alb. *shkruaj* (< lat. *scribere*), în alte graiuri: *nyrçpsescu* (< gr. *γράφω*)

sămt^ç ‘sfânt’, alb. *i shëntjë* (< lat. *sanctus*), în alte graiuri: *aç*^ç (< gr. *άγιος*).

Câțiva termeni comuni cu albaneza, înregistrați de noi la fărșeroții din Albania, au fost discutați recent de Gr. Brâncuș, în studiul *Atlasul lingvistic al albanezei. Concordanțe cu româna*, publicat în FD, XXXI/ 2012: 5–19.

barç^ç ‘alb’, alb. *bardë*

daç^ç ‘drag’, alb. *dash* ‘berbec’; în aromână avem de-a face cu evoluție semantică, la început termenul semnifică ‘mielul preferat’

șútă ‘oaie fără o ureche’, alb. *shutë*.

S-au păstrat, de asemenea, foarte bine, în dialectul aromân, termeni de origine latină în domeniul prelucrării lânii și a țesutului la războiul de țesut : *țes*^ç ‘a țese’ < lat. *texere*, *urçđasc*^ç ‘urzesc’ < lat. *ordire*, *fus*^ç ‘fus’, lat. *fusus*, *fúrcă* ‘furcă’ < lat.

³⁵ Vezi și Brâncuș 1999: 84 ‘*femeie* avea până în secolul al XVI-lea sensul *familie, casă*, înțelegându-se toți membrii unei familii, ori numai soția și copiii’ și Vătășescu 1997: 17.

³⁶ Vătășescu 1997: 45, 441.

furca, spată ‘spată’ < lat. *spatha*, *liță* ‘liță’ < lat. *licia, cáir*^U ‘caier’ < lat. **caiulus*, *glem*^U ‘ghem’ < lat. **glemus*, *torc*^U ‘torc’ < lat. *torquere* etc., termeni generali în aromână.

Se știe că aromâna a păstrat din latină câțiva termeni, neîntâlniți în dacoromână, pe care i-am atestat în graiul fărșerot: *amint*^U ‘a câștiga (bani); a naște’ < lat. *augmentare*; *dimând*^U ‘a trimite vorbă; a chema’ < lat. *demandare*; (*mi*) *dirín*^U ‘a se chinui’ < lat. *delirare*; (*mi*) *dăpir*^U ‘a dispera; a-și smulge părul’ < lat. *depilare*; *sărín* ‘locul unde se pune sare pentru oi’ < lat. **salinea* (pl. *salinae*), care apare și în albaneză sub forma *shëllirë* ‘saramură’; *ápiră* ‘răsare soarele’ < lat. **aperire*; *țățiră* ‘năut’ < *cicer, -rem*; *suél*^U ‘lâna care se tunde de pe burta oii’ < *sub-illia*; *uină* ‘ovină’ < lat. *ovina*.

Un grai aparte au aromânii așezați în Republica Macedonia, localitatea Muloviște, din apropierea orașului Bitolia. „Ca înfățișare, afirmă Th. Capidan, ei nu se deosebesc de aromânii grămusteni în mijlocul cărora trăiesc. Numai graiul lor este puțin deosebit. [...] Ei sunt oameni inteligenți, muncitori ca toți aromânii, și foarte întreprinzători”³⁷. Theodor Capidan, ocupându-se de originea meglenoromânilor, pe baza unui element din graiul muloviștenilor și gopeșenilor, anume rostirea lui *i, ă* sub accent ca *o*, a presupus că „tulpina acestor aromâni ar ținea de megleniți”. În graiul fărșeroților originari din Albania, *ă*, accentuat în poziție nazală, uneori, în vorbire se pronunță ca *o* deschis.

Tache Papahagi³⁸, în studiul *Originea Muloviștenilor și Gopeșenilor în lumina unor texte*, publicat în „Grai și suflet”, IV, 1923, p. 195–256, afirmă că desprinderea din grupul megleniților a muloviștenilor ar fi avut loc în secolul al XVI-lea.

Particularități fonetice

În *vocalism*

e : ă

După *ț < ĉ* trecerea lui *e* la *ă* are loc, în graiul din Muloviște, numai în forma *ațăl* < *eccum illum*, ca și cum *ț* ar proveni din *t*: *să-l' da fićórlu ațăl* ‘să-i dea băiatul acela’, *s-dúse pi lócul ațăl* ‘se duse în locul acela’.

Tot în această formă: *țăl* se întâlnește și în Ohrida³⁹.

ea : e

În textele înregistrate, diftongul *ea* apare în variație liberă cu *e*: *fėti* dar și *fěati*; *dědi* pentru *děadi*.

Sunt și cazuri când apare *ea* după *ș* (rostit moale): *așěáyo* ‘șă’.

³⁷ Capidan 1932: 19.

³⁸ Papahagi 1923: 195–256.

³⁹ Weigand 1895: 72.

uă : o

Acest tip de monoftongare apare numai în graiul din Muloviște la substantivele terminate în *-uă*: *nó* pentru *něá uă* ‘nea’, *g’ițó* pentru *g’ițá uă* ‘vițică’.

În *consonantism*

ĝ : j

Particularitatea fonetică care deosebește graiul aromânilor din Muloviște de restul aromânei este rostirea lui *ĝ* ca *j*: *ajutór* pentru *aĝutór*, *joc* pentru *ĝoc* etc. Prin urmare, în graiul din Muloviște avem *j* pentru *ĝ* ca în dacoromână etc.

q̣ : z

Un fenomen specific este trecerea lui *q̣* la *z*: *Dumnezău* pentru *Dumniđău*, *fuz* pentru *fuđ* ‘fugi’, *traz* pentru *trađ* ‘tragi’, *mărzine* pentru *mărđine* ‘marginie’ etc.

șt : șc

Redarea lui *șt* ca *șc* este o particularitate a graiului din Muloviște care se regăsește în graiul din Crușova: *zburășci* ‘vorbește’, *vluhutășci* ‘aromânește’.

Particularități morfologice. Articularea substantivelor masculine este ca în dialectul dacoromân: *bărbátul* și *bărbáțil’* în loc de *bărbátlu* și *bărbáțl’i*. În urma amuțirii lui *-u* final, se păstrează tipul mai vechi de articulare, care se identifică cu acela din dacoromână: *anul*, *aușáticul*, *mușátul*, *cápul*, *pápul* etc. Acest fel de articulare se întâlnește foarte des la scriitorii din secolul al XVIII-lea, în special în *Codex Dimonie*: *episcopul*, *lúpul*, *jócul*, *mésul*⁴⁰.

Pronumele nehotărât ‘tot, toți’, apare în forma *tot*, *tqátă*, *tóț*, *tqáte*, formă apropiată de cea din graiul fărșeroșilor din Albania, în loc de *tut*, *tútă tuț*, *túti* la ceilalți aromâni⁴¹.

În ceea ce privește unele **aspecte etnografice** din zonele cercetate, menționăm jocul *aruyucării*, echivalentul *căiușilor*. În localitatea aromânească Vlahoclisura, pe care am vizitat-o, acest joc îl practică, în noaptea de Anul Nou, tineri în port de soldați cu mască pe față. Semnificația este aceeași ca în cazul călușilor din spațiul dacoromân, aceea de ritual de trecere. Termenul *aruyucărí* are la bază cuvântul grecesc *άλωγος* ‘cal’. La fărșeroși termenul apare sub forma de *liyučarí*, care susține această etimologie.

În dimineața Anului Nou, băieții se fac *liyučari* sau *aruyucări*, își pun o mască cu o coadă de vulpe în vârful, o trag peste față și mai pun o coadă de vulpe în spate, după care se duc în mijlocul satului și joacă, sunând cu clopoței. Abia apoi urmează colindul prin case. În Vlahoclisura tinerii se îmbracă în costum de soldat⁴², își pun o mască pe față și poartă săbii de lemn. Se strâng în cete și pornesc

⁴⁰ Cf. Nevaci 2009: 134–146.

⁴¹ Nevaci 2007: 90.

⁴² Brâncuș 2004: 48 și Brâncuș 1991: 111: *călăraș* în limba română semnifică și ‘soldat de cavalerie’.

pe la case petru a ura. Ceremonialul presupune lovitul săbiilor și săritul peste foc. Recent au fost primite și fetele în cetele de *liyućari*. „Un alt obicei interesant este și acela cunoscut la păstorii din Pind sub numele *aruguciari* sau *liguciari*, care se identifică cu *Călușarii* de la noi. În ziua de Anul Nou se formează cete de tineri în fiecare comună, travestiți în fel și chip, purtând clopote de diferite mărimi, cu masca pe față și înarmați cu măciuci și săbii de lemn, aleargă din casă în casă spre a strânge daruri”⁴³.

În multe dintre localitățile vizitate se practică obiceiul Sânzienelor, numit în aromână *Taianí* (cu sensul de ‘Sfântul Ion’, echivalentul *Sânzienelor* din dacoromână). I.-A. Candrea afirmă că în dacoromână termenul *Sânziene* provine din *Sanctus/a dies Johannis*. Interesantă este, așa cum a arătat Grigore Brâncuș⁴⁴, concordanța cu alb. *Shëngjiin*, termen provenit din lat. *Sanctus Johannes*. În aromânescul *Taianí, ta* (fem.) provine din lat. *Sancta* din *Sanctus/a dies* Corespondentul lat. *Johannis* este în aromână *Iani* ‘Ion’, formă adaptată după gr. *Íávνη*. Semnificația magică este aceeași ca în spațiul dacoromânesc. Sărbătoarea *Taianí* se ținea în ziua de 23 iunie. Pericle Papahagi⁴⁵ afirmă că grecii, bulgarii, sârbii și albanezii nu cunosc această sărbătoare.

La Vlahoclisura în ajunul zilei de 23 iunie femeile porneau în căutarea unei plante numite *cusită* ‘ferigă’ și o acopereau cu frunze pentru a nu-i fi luată de altă femeie. Atunci când găseau planta căutată, o însemnau, adică fiecare femeie lega planta găsită cu un șnur roșu, apoi culegeau sulfina, pe care o foloseau la împodobirea găleții în care aruncau *cusita* împletită în cunună. După ce găleata era ornată cu flori, se mergea la trei izvoare, *şópati*. La fiecare *şópat*, cât timp se lua apă, se interpreta un cântec ce a intrat în ceremonialul de nuntă: „Úmple sórá, veársă frate”. La miezul nopții găleata, în urma unui ritual, era „condusă la culcare”. În dimineața zilei de 24 iunie fetele mergeau și luau *cusita* din găleată și o împleteau în cozi pentru ca părul să crească mai frumos. Însoțite de băieți, care purtau săbii din lemn, mergeau la casele oamenilor să dea apă din găleata în care a fost planta; pentru această apă ei primeau un ban de argint. Cine bea apa în care a dormit *cusita* nu se îmbolnăvea tot anul, femeile deveneau fertile, iar fetele își găseau ursitul.

Fetele din satele din jurul orașului Veria (Grecia) împodobesc găleata cu piese de argint din port. Când se întâlnesc două cete, schimbă câte un ban de argint, spunând că podoabele de argint spălate cu apă de la *Taianí* nu se mai înnegresc.

În jurul Avdelei, în timp ce femeile desfășoară ritualurile de *Taianí* bărbații petrec și ei într-un mod diferit. Ei îl îmbracă pe unul dintre ei în mireasă, îl urcă pe un măgar și îl plimbă pe la fântâni – trei fântâni – unde îl pun să se închine. Tot drumul se trag focuri de pușcă. După ce încheie acest drum, se duc în centrul satului (*misuhóri*) și joacă. Seara merg prin sat cântând: *Taianí ianizmáta* ‘*Taianí înmiresmata*’:

⁴³ Capidan 1942: 83.

⁴⁴ Brâncuș 1999: 54; Brâncuș 2004: 167–169. Vezi și Vătășescu 2009: 193–202.

⁴⁵ Papahagi 1900: 29.

taʔani⁴⁶ ʔanizmata⁴⁷ /
 cócâza⁴⁸ ŝ-ma nícâza⁴⁹ /
 ʔu nkisíʃi⁵⁰ diń t̥-adráʃi⁵¹ /
 nkisíʃi la náʔli fraʔ, /
 náʔli⁵² fraʔ, ninsurát, niisusít⁵³ /
 s-nu ʔâ párá aráʔ, gâlęátâ sor^ʔ⁵⁴ /
 câ múlʔi ŝóputi⁵⁵ nu t̥-alâgám^ʔ⁵⁶ /
 câ di vęárâ⁵⁷ ma s-bânám^ʔ
 ma múlʔi va t̥-alâgám^ʔ //

[Tana_u al^ʔ Hrísta, 53 ani; Vlahoclisura, Grecia]

Cele două fapte etnografice, *Sânzienele* și *Căiuții*, evidențiază o moștenire latină comună la românii nord- și sud-dunăreni, care, în cazul Sânzienelor, se regăsește și la albanezi.

GRAIUL GRĂMOSTEAN

Particularități ale graiului grămostean

Fonetică și fonologie

Vocale. Sistemul vocalic al graiului grămostean are 7 unități (*a, e, i, ă, î, o, u*), existând opoziția între *aráʔ* ‘rău’ și *aráʔ* ‘rău’ *aráʔ* ‘obiceiuri’ și *aráʔ* ‘râzi’.

O particularitate a graiului grămostean (și a celor mai multe graiuri) este păstrarea lui [u] final asilabic ([u] scurt final) după orice cuvânt care se termină într-o consoană: *cap^ʔ*, *bun^ʔ*, *dor^ʔ* etc. Acest [u] se rostește plenison când cuvântul se termină în grup de consoane: *lémn^u*, *sém^{nu}*, *cându*, *cânt^u* etc. Acestei reguli i se supune și [i] final (rostit [î] după consoane dure): *plândi* [= plângi], *múnfi* [= munți] etc.

⁴⁶ *taʔani* ‘Sânziene’, formă în care se recunoaște (*ta*) < *(s)ta (< lat. *sancta*) + gr. *Αἱγιαῖνιον* ‘Sanctus Johannes’ (cf. DDA 620, s.v. *Γιαῖνι*).

⁴⁷ *ʔanizmata*, cuvânt neidentificat.

⁴⁸ *cócâza* ‘măceș, fruct’, cf. alb. *kokëzë*.

⁴⁹ *nícâza* ‘micuța’ < *nícă* + suf. diminutival -ă.

⁵⁰ *nkisíʃi* ‘porniși’ < gr. *κινό*.

⁵¹ *n-t̥-adráʃi* ‘mi te-ai gătit’, construcție cu dativ etic; *adár^ʔ* ‘fac’ (< lat. *dolare*), cf. dr. *dura*.

⁵² *náʔli* ‘cei nouă’, numeral substantivizat, format din num. *náʔu* + art. -li.

⁵³ *niisusít* ‘nelogodiți’; *isusésc^ʔ* ‘logodesc’ < gr. *ισαιάζω*.

⁵⁴ *sor^ʔ* ‘soră’ (< lat. *soror*), formă etimologică.

⁵⁵ *ŝóputi* ‘șipote, izvoare’ < sl. *šipŭti*.

⁵⁶ *alâgám^ʔ* ‘alergărăm’ (< lat. **allargare*), folosit tranzitiv: *nu t̥-alâgám^ʔ* ‘nu te-am dus, nu te-am plimbat’.

⁵⁷ *di vęárâ* ‘la vară’, loc. adv.

În graiul grămestean, spre deosebire de cel fărșerot, este mult mai frecventă proteza vocalei [a] la cuvinte care încep îndeosebi cu consoanele [r] și [l]: *aráu* ‘râu’, *armân* ‘aromân’, *alingu* ‘ling’, *arád* ‘râd’, *alíkésu* ‘lipesc’, *aúmbără* ‘umbră’ etc.

În poziție neaccentuată, vocalele de deschidere medie [e, ă, o] apar în variație liberă cu vocalele închise corespunzătoare [i, â, u], realizându-se, de obicei, ca vocale închise: *fićór*, *pâdúri*, *lupátâ* etc.

După consoane palatale, rostite moale, se neutralizează opoziția între *e* și *ă*, *i* și *â*, arhifonemele realizându-se ca *e*, *i*: *șed*^u, *moași* (sg. = pl.).

Diftongii *ea* și *oa* se păstrează: *mǎră* ‘moară’, *feătă* ‘fată’.

Consoane. În graiul grămestean s-au depalatalizat consoanele *t* și *d* din cadrul alternanțelor *c~t* și *g~d*: *pórtâ* înseamnă atât ‘porți’ cât și ‘porci’.

La finală de cuvânt consoanele sonore își pierd sonoritatea în graiul grămesteanilor din Bulgaria (sub influență slavă): *slap*^u ‘slab’, *asút*^u ‘asud’. La aceiași grămesteni *l > j*: *iaú* ‘iau’, *iepur*^u ‘iepure’, *gâjînâ* ‘găină’ etc., față de *laú*, *lepur*^u, *gâlînâ* la ceilalți aromâni; tot așa *cl*, *gl > k*, *g*: *kem*^u ‘chem’, *gem*^u ‘ghem’, față de *clém*^u, *glém*^u la ceilalți aromâni.

Morfologie

Substantivul

Forma de genitiv-dativ a numelor feminine de persoană este *a dádăleĵ* ‘(a) mamei’, *a feătăleĵ* ‘(a) fetei’, față de *áli dádi*, *áli feăti* în alte graiuri.

În urma asurzirii consoanelor în poziție finală, alternanțele se realizează diferit în graiul grămesteanilor din Bulgaria: *slap*^u ‘slab’ ~ *slak* ‘slabi’, față de *slab*^u ~ *slag*, în restul graiurilor.

După consoanele palatale, rostite moale, se neutralizează opoziția singular – plural la unele substantive feminine terminate în *ș* moale, ca în Oltenia de nord-est: *úși* ‘ușă; uși’, *mǎși* ‘babă; babe’.

Articolul

Articularea substantivelor masculine: *ómlu* ‘omul’, *fićórli* ‘feciorii’, față de *ómu*, *fićóri*, la fărșeroți.

Unele dintre aceste substantive cunosc o dublă modalitate de articulare, atât cu articol hotărât enclitic, cât și cu articol hotărât proclitic:

al^u *auș*^u → *a aúșuluĵ*

áli nvǎști → *a nvǎștileĵ*

Numele proprii de persoană cunosc o articulare mixtă, primind articol hotărât enclitic la plural și la nominativ–acuzativ singular, și articol hotărât proclitic la genitiv–dativ singular:

masculin sg.
N. Ac. *Hálcul*^u, *Téglu*, *Nículu*
G. D. *al*^u *Hálću*, *al*^u *Téglu*, *al*^u *Nícu*

feminin sg.
María, *Chiráța*, *Limbǎda*
áli Marii, *áli Chiráța*, *áli Limbǎdi*.

Numele de familie folosite ca plural colectiv se articulează astfel:

N. Ac. *LibańŃ, PitańŃ*

G. D. (a) *Libańlór* ^Ń, (a) *Pitańlór* ^Ń.

Adjectivul. Gradele de comparație

Comparativul se exprimă cu ajutorul adverbului *ma* (< lat. *magis*) sau *cáma* (< *ca* + *ma*) ‘mai’: *ma bun* ^Ń, *ma mușát* ^Ń, *cáma bun* ^Ń, *cáma mușát* ^Ń.

Superlativul cunoaște opoziția relativ-absolut în graiurile fărșerot și grămostean, opoziție pe care alte graiuri din dialectul aromân nu o au. Superlativul relativ se formează în două feluri:

- a) prin articularea enclitică a adjectivului de la comparativul de superioritate (în funcție de context): *cáma bńlu*, *cáma mușáta*
- b) cu ajutorul adverbului *naĭ* (împrumutat din slavă), care precede adjectivul articulat: *naĭ(ma) bńlu*.

Superlativul absolut se formează cu ajutorul adverbului *mńtu* (+ adjectivul nearticulat): *mńtu bńă*, *mńtu mușát* ^Ń.

Complementul comparativului se construiește cu prepoziția *di* ‘decât, ca’: *ma bun di mini* [= mai bun decât mine].

Pronumele

Particularități ale *pronumelui personal*:

La persoana I, pronumele personal are forma *ĭo*, față de *mini* la fărșeroți.

În unele graiuri grămostene, forma de nominativ *ĭo* se folosește și la acuzativ: N. *ĭo mńc* ^Ń ‘eu mńnc’; Ac. *ĭnu la ĭo* ‘vino la mine’.

Forma accentuată de dativ este precedată de *a* invariabil: *a rńĭa* ‘mie’, *a řĕĭă* ‘ție’, *a lor* ^Ń ‘lor’ etc.

Pronumele reflexiv. Pronumele reflexiv de pers. a II-a sg.: D. Ac. *řă*, față de *ĭt*, *ř* la fărșeroți.

Pronumele relativ-interogativ. Se cunosc următoarele pronume personale relativ-interogative: *cari* ‘care, cine’, *ři* ‘ce’ și *căt* ^Ń (*căt* ^Ń, *cătĭ*, *cătă*, *cătĭ*). Dintre acestea *ři* este invariabil, iar *căt* ^Ń are forme deosebite după gen și număr. *Cari*, singurul pronume relativ-interogativ cu flexiune cazuală, este invariabil după gen și număr (N. Ac. *cări*; G. D. *a cúri*).

Pronumele negativ. În graiul grămostean apar următoarele pronume negative, folosite invariabil: *řivă*, ‘nimic’ *vńrnu* ‘nimeni’, *cńnă* ‘nimeni, niciunul’.

Pronumele demonstrativ de apropiere cunoaște formele: N. Ac. sg. *a ěstu*, *a ěstĭ*, pl. *a ěřĭ*, *a ěsti*.

Pronumele (și adjectivul) posesiv cunoaște următoarele forme specifice graiului grămostean:

Pers. I sg. *a meĭ*, *a meř*, *a nństu*, *a nństă*; pl. *a meĭ*, *a meřli*; *a nořĭ*, *a nństi*.

Pers. a II-a sg. *a tăĭ*, *a táu*; *a vństu*, *a vństă*; pl. *a tăĭ*, *a táli*; *a vńřă*, *a vństi*.

La persoana a III-a se folosesc formele de genitiv ale pronumelui personal: *a luĭ*, *a řĕĭ*, *a lor* ^Ń.

Exemple: *cálŭ- a meŭ, fěátile a noásti* etc.

Sunt folosite ca adjective posesive următoarele forme enclitice de singular ale pronumelui posesiv, ce apar pe lângă substantivele care denumesc grade de rudenie (un singur posesor) și cunosc flexiunea, deosebind N. Ac. de G. D.:

N. Ac.: *fráti-ńu, dáďă-męa, táťă-tu, sor-ta, táťă-su, sor-sa*

G. D. a *fráti-ńu(ń), a dáďă-męa(ń), a táťă-tu(ń), a sor-ta(ń), a táťă-su(ń), a sor-sa(ń)*.

Dativul posesiv. În poziție encitică, se folosesc și formele neaccentuate ale pronumelui personal: *fumęá-l-ń* ‘copiii mei’, *cása-ń* ‘casa ta’, *fěáta-l* ‘fata sa’ (uneori și *cása-nă* ‘casa noastră’, *avęáreńa-vă* ‘aveara voastră’).

Numeralul

În graiul grămostean, apare o formă de feminin la numeralul *trei*: fem. *tréńi* (< lat. *tria*), atestată în italiană și păstrată până azi în dialectele italiene meridionale. O formă de feminin se întâlnește, de asemenea, în albaneză: masc. *tre*, fem. *tri*; în greaca actuală există o formă de masculin-feminin (*τρεις*), diferită de cea de neutru (*τρια*). Forma de feminin *tréńi* apare și în componența numeralelor compuse. (Pentru întreaga chestiune, vezi Saramandu 1996: 207–215). Remarcăm prezența în dacoromână, dialectal, a unei forme de feminin a numeralului *trei* în componența numeralelor colective: *toate trele*, sau distributive: *câteńi trele*.

Verbul

Se remarcă alternanța *sc/ńt* în flexiunea verbală: *cręscu* ~ *cręńtă* ‘cresc ~ creńti’, *múńcu* ~ *múńtă* ‘muńc ~ muńti’, față de *sc/ńt* la fărńerońi și la pindenii: *cresc*^u ~ *creńtń*, *muńc*^u ~ *muńtń*.

Viiitorul este un timp analitic format din *va* (forma de persoana a III-a singular a auxiliarului *voj* ‘vreau’) și *conjunctivul prezent* al verbului de conjugat: *va s-cńntu*, *va s-cńńńă*, *va s-cńńtă*, *va s-cńńtăm*^u, *va s-cńńtăń*, *va s-cńńtă*.

Lexicul

Kivėrnisi ‘guvern’ (< gr. *κυβέρνηση*)

ájćă ‘smântână’ (< alb. *ajkë*)

adńsėscu ‘a răsturna conținutul, a goli’ (< gr. *αδειάζω*)

afránďă ‘fragă’ (< lat. *fraga*)

angărlim^u ‘a se căńăra’ (< ?)

angăldăńsėscu ‘a înńelege, a pricepe’ (neatestat DDA)

apărhėscu ‘porni’ (< vsl. *porinoti*)

apudidėscu ‘podidi’ (< vsl. *podūtiti*)

aríză ‘prosop’ (< alb. *rizë*)

armíră ‘saramură’ (neatestat DDA)

azďisėscu ‘a exalta’ (< tc. *azdırmak*)

băldăńsėscu ‘a extenua’ (< tc. *bayılmak*)

barbútă ‘prosop’ (neatestat DDA)
bârgádán ^H ‘mămăligă’ (< bg. *bŭrkadanŭ*)
blízrŭi ‘gemeni’ (neatestat DDA)
cámat ‘scul de lână vopsită’ (< it. *camata*)
cápit ‘lână tunsă de pe capul și de la coada oii’ (< lat. **capitare*)
câstâni ‘castană’ (< lat. *castanea*)
čŭrutipsésu ‘a degenera’ (< tc. *čŭrŭtmek*)
dăinsésu ‘a rezista’ (< tc. *dayanmak*)
distiméli ‘batică’ (< tc. *dest-mal*)
dódâ ‘mătușă’ (< ? DDA)
čirnic ‘dud’ (< bg. *černica*)
fŭrnu ‘cuptor’ (< lat. *furnus*)
ilácâ ‘prosop’ (< ? DDA)
ipráki ‘plăcintă cu brânză’ (< tc. *yaprak*)
lâhŭri ‘broboadă’ (< tc. *lahuri*)
Kitcâ ‘floare’ (< bg. *kitka*)
pâtrâgân ‘pătlăgică roșie; roșie’ (< tc. *patlican*)
pipércă ‘ardei gras’ (< bg. *piperka*)
șumác ^H ‘frunziș’ (< bg. *šumka*)
uřilisésu ‘a folosi’ (gr. < *ὄφελω*)
umŭti ‘speranță’ (< bg. *umutŭ*)
urmáni ‘pădure în câmpie’ (< tc. *orman*)
vidčálâ ‘lumină’ (< bg. *vidčelo*)

Aspecte etnolingvistice

Baterea alviței (halviței) reprezintă un obicei de Lăsata-Secului, de *Preășin* (< *quadragesima*), cf. dr. *păresimi*, de fapt o ceremonie practică și în România, în sudul țării: alvița, legată cu o sfoară, este plimbată prin fața tinerilor care, cu mâinile legate la spate, încearcă s-o prindă cu gura. Cei care reușesc mușcă din ea, își pun o dorință, crezându-se că vor fi însoțiți de noroc și împliniri, iar tinerii se vor căsători.

[Hásca⁵⁸]

[T11 G]

cându ęarám níř fęeam⁵⁹ hásca / cându alásám⁶⁰ preásin⁶⁰ / nínti di Páști // șási stámán⁶¹ nínti di Páști // s-aduná tútá sója⁶² la páplu⁶³ ș-la mája⁶⁴ // noi n-adunám⁶⁵ la páplu di pártea a tátánui // ęineá frářli-al⁶⁵ táti / frař surár⁶⁵ de-a lui / ș-cu nipóřli // n-adunám⁶⁵ náuâ nipóř / pátru feáti ș-tínři fcor⁶⁵ // cáma măr⁶⁵ ș-cáma níř // io ęarám⁶⁵ di mési⁶⁶ // hásca s-fâțea cu ou // páplu ligá un⁶⁵ ou cu cōárâ⁶⁷ ři-l⁶⁵ țaneá nsus⁶⁵ / s-nu putém⁶⁵ s-aęunđém⁶⁵ cu gúra la el⁶⁵ // oulu s-miná⁶⁸ tu cōárâ / na stânga // na ndreápta // ș-noi nu puteám⁶⁵ s-lu acâțám⁶⁹ cu gúra // pânâ tu sóni⁷⁰ un⁶⁵ di noi lu-acâțá ři s-hârșeá⁷¹ múltu // alántâ sâ nviriná⁷² // únâ oárâ lu-acâțái io / ș-páplu n-urá: «cu sânatáti» // loái oulu ři-l țânúi / nu-l mâcái únășunâ⁷³ // mána mi lo m-bráțá ș-mi bâșe⁷⁴ // a néja⁷⁵ n-criscú inima de-ahátâ⁷⁶ vręári⁷⁷ //

[Iáni al⁶⁵ Múři, 50 de ani; Livezi, Grecia]

Concluzii. În unele privințe se confirmă constatările anterioare privind particularitățile graururilor cercetate de noi. Am întâlnit fenomene noi (evoluții

⁵⁸ *hásca* [lit.] ‘căscatul gurii’; obicei de Lăsata Secului (cu 40 de zile înainte de Paște) când se bate halvița; de la *háscu* ‘a căsca’ (< lat. **cascare*; cf. ři gr. *χάσσω*).

⁵⁹ *fęeam* ‘făceam’ cu sincopă, față de *fâțeam* la fărșeroți.

⁶⁰ *alásám* *preásin* ‘lăsăm păresimi, lăsăm sec’

⁶¹ *stámán* ‘săptămâni’, cu haplologie, față de *săptámán* în alte graiuri.

⁶² *sója* ‘neamul’ (< tc. *soy*), general în aromână.

⁶³ *páplu* ‘bunicul’ < lat. *pappus*.

⁶⁴ *mája* ‘bunica’, cf. sb *maja* ‘bunică’ (DDA, s.v.).

⁶⁵ *cáma măr* ‘mai mari’, comparativul de superioritate cu adj. la plural *măr*, față de *mar* la graboveni.

⁶⁶ *di mési* ‘mijlociu’; *mési* ‘mijloc’ < gr. *μέση*.

⁶⁷ *cōárâ* ‘sfoară’, etimologie necunoscută.

⁶⁸ *s-miná* ‘se mișca’ < lat. *minare*; face parte din fondul de termeni latini păstrați în aromână).

⁶⁹ *acâțám* ‘prindem’ (< lat. **accaptiare*); cf. dr. *agăța*.

⁷⁰ *pânâ tu sóni* ‘până la sfârșit’; *sóni* ‘sfârșit’ < tc. *son*.

⁷¹ *s-hârșeá* ‘se bucura’; *hârșescu* < gr. *χαίρω*.

⁷² *sâ nviriná* ‘se supărau’; *nvirin* < lat. *in-verenare*, păstrat în aromână.

⁷³ *únășunâ* ‘imediat’ < *ună* + *ři* + *ună*.

⁷⁴ *bâșe* ‘sărută’; *baș* < lat. *basiare*, păstrat în dialectul aromân.

⁷⁵ *a néja* ‘mie’, la grămosteni, față de *a níja*.

⁷⁶ *ahátâ* ‘atâta’ < lat. *eccu-tantus*.

⁷⁷ *vręári* ‘iubire, dragoste’ (< lat. *volere*), păstrat în aromână cu acest sens, neînlocuit de termeni slavici.

recente) sau fenomene nesemnificate până-n prezent. Prin arhaicitatea lor, cele mai interesante sunt graiurile din Pind, unde elementul latin s-a păstrat mai bine. Tocmai prin aceste elemente conservatoare, graiurile din Pind se apropie mai mult de dacoromână. Ca și în cazul fărșeroșilor din Poian (vechea Apollonia), conștiința romanității este foarte trează. Este explicabil, pentru că Via Egnatia (arom. *Calea Mare*), cea mai importantă arteră de circulație în perioada romanității, trece prin Mețovo și alte localități din Pind. Alte importante drumuri romane trec prin *Muloviște*, *Pisuderi*, *Vlahoclisura*. Menționăm faptul că cele mai importante trecători montane păstrează drumuri latinești: *Giug* (lângă Mețovo), la cumpăna apelor între Tesalia, Epir și Macedonia. Lângă localitatea aromânească Pisuderi se află pasul (trecătoarea montană) *Vigla* (< lat. *vigilia*). La *Vigla* au fost atestați pentru prima dată aromânii în istorie sub denumirea de *vlahi oditi* ‘vlahii călători’ de către istoricul bizantin Kedrenos, despre care autorul spune că l-au omorât pe David, fratele țarului Bulgariei, Samuil. Termenii *βίγλα* și *ζύγος* sunt termeni grecești de origine latină. De asemenea, prin Beala de Sus trece un drum roman care leagă Macedonia de Epir. Nu e întâmplător faptul că lângă aceste importante trecători se află până azi așezări aromânești (puncte de pază). Și nu e surprinzător faptul că la aromânii din toate zonele cercetate e atât de vie conștiința romanității și a românității. E o constatare pe care am făcut-o și cu alt prilej, când am prezentat zona de câmpie a Albaniei, unde odinioară au debarcat trupele romane.

Au rezultat, din expunerea noastră, numeroase concordanțe cu dacoromâna – elemente conservatoare sau inovații –, dintre care unele n-au fost semnalate anterior. În cazul inovațiilor, este vorba de *inovații paralele*, ceea ce arată că dialectele aflate la distanță, fără contact direct între ele, ca în cazul aromânei actuale față de dacoromână, evoluează nu numai divergent, ci și convergent. Am putea adopta, în acest caz, termenul de *dialect la distanță* (în loc de *dialect divergent*), așa cum s-au numit asemenea dialecte în literatura de specialitate⁷⁸.

Aria geografică și statutul social al aromânei vorbite de diferite generații, precum și caracteristica ansamblului lexicului selectat, descrise prin raportare permanentă la dacoromână, demonstrează încă o dată afirmația lui Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei (De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus)* (1716): „Așadar, această Valahie, care se află în Moesia, este o parte a Valahiei mari, adică a Daciei celei vechi, iar locuitorii ei sunt rămășițele acelor romani pe care Aurelian Împăratul, precum am spus, îi strămutase din Dacia în Moesia. N-ar putea fi nimeni care să-mi tăgăduiască că tocmai din acei romani [se trage] populația românească, cea care locuiește încă și astăzi în tot Epirul și în jurul Ianinei, căci graiul însuși ne este martor, dat fiind că și aceia vorbesc românește [...]”.

⁷⁸ Cf. Schimdt 2010: 201–225.

BIBLIOGRAFIE

- Brâncuș 1983 = Gr. Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București.
 Brâncuș 1991 = Gr. Brâncuș, *Istoria cuvintelor*, București.
 Brâncuș 1995 = Gr. Brâncuș, *Cercetări asupra fondului traco-trac al limbii române*, București.
 Brâncuș 1999 = Gr. Brâncuș, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, București.
 Brâncuș 2003–2004 = Gr. Brâncuș, *Evoluția lexicului latin din aromână*, în „Fonetică și dialectologie”, XXII–XXIII, p. 37–45.
 Brâncuș 2004 = Gr. Brâncuș, *Istoria cuvintelor*, București.
 Brâncuș 2012 = Gr. Brâncuș, *Atlasul lingvistic al albanezei. Concordanțe cu româna*, în „Fonetică și dialectologie”, XXXI, p. 5–19.
 Capidan 1931 = Theodor Capidan, *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, București (extras din *Dacoromania*, VI).
 Capidan 1932 = Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București.
 Capidan 1942 = Theodor Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București.
 Çabej 1975 = Eqrem Çabej, *Zur aromunischen Wortforschung*, în SCL, XXVII, nr. 1.
 CDDE = I.-A. Candrea, Ovid Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine. A – Putea*, București, 1914.
 DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic. Dictionnaire aromain (macédo-roumain), général et étymologique*, ediția a doua, București, 1974.
 DER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, 2001.
 Douga-Papadopulu, Tsitsilis 2006 = Evanthia Douga-Papadopulu, Tsitsilis, Hristos, *To glossiko idioma tis oreinis Pierias*, Salonic.
 Fjalor 2006 = Jani Thomaj *et alii*, *Fjalor i gjuhës shqipe*, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë (Akademia e Shkencave e RSH), Tirana.
 Kyriazis 2013 = Doris K Kyriazis, *Greqishtja – Shqipja – Arumanishtja. Vështrim etimologjik dhe sociolinguistik*, București.
 Murnu 1902 = George Murnu, *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen*, München.
 Meyer-Lübke 1911 = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
 Nevaci 2007 = Manuela Nevaci, *Graiul aromânilor fărșeroți din Dobrogea*, București, Editura Cartea Universitară.
 Nevaci 2009 = Manuela Nevaci, *Codex Dimonie – un text religios aromânesc vechi. Probleme de editare*, în „Lucrările celui de-al XIII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie”, Cluj-Napoca, p. 134–146.
 Papahagi 1900 = Pericle Papahagi, *Din literatura poporană a aromânilor*, București.
 Papahagi 1923 = Tache Papahagi, *Originea Muloviștenilor și Gopeșenilor în lumina unor texte*, în „Grai și suflet”, IV, p. 195–256.
 Saramandu 1972 = Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, București.
 Saramandu 1981 = Nicolae Saramandu, *Cuvinte românești (aromânești) în neogreacă*, în vol. *Studii aromâne și meglenoromâne*, Constanța, 2004 (publicat anterior în RESEE, XIX, 1981, nr. 2, p. 394–396).

- Saramandu 1996 = Nicolae Saramandu, *Romano-balcanica. Flexiunea de gen a numeralului trei în aromână*, în SCL, XLVII, nr. 1–6, p. 207–215.
- Saramandu 2004 = Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, București.
- Schmidt 2010 = Jürgen Erich Schmidt, *Language and space: the linguistic dynamics approach*, în *An international handbook of linguistic variation: Theories and methods*, Ed. by Auer, Peter / Schmidt, Jürgen Erich, New York, p. 201–225.
- Teaha 2005–2007 = Teofil Teaha, *Din lexicul latin moștenit în graiurile românești actuale (IV)*, în „Fonetică și dialectologie” XXIV–XXVI, p. 229–253.
- T Sar = Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, București, 2007.
- Vătășescu 1997 = Cătălina Vătășescu, *Vocabularul de origine latină în limba albaneză în comparație cu româna*, București.
- Vătășescu 2009 = Cătălina Vătășescu, *Concordanțe semantice între română și albaneză privitoare la numele sărbătorii Sfântului Ioan Botezătorul*, în „Lucrările celui de-al doilea Simpozion Internațional de Lingvistică”, București (editori: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci și Carmen Ioana Radu), p. 193–202.
- Weigand 1894–1895 = Gustav Weigand, *Die Aromunen*, I–II, Leipzig, 1894–1895.

THE AROMANIAN SPOKEN TODAY IN THE BALKAN PENINSULA

ABSTRACT

This paper presented the results of our field research on Aromanians from Greece, Albania, F.Y.R. Macedonia from the perspective of preserving the Romanian dialect they speak in the Balkans. By preserving the dialect, which they use in their day-to-day conversations, the Aromanians from these areas have kept alive the *Romance and Romanian awareness*. This is obvious not only in the areas where they form a compact group (for instance, in Pind – Greece, especially in Metsovo, or in the area of Korçe-Moscopole in Albania), but also in isolated places showing a great cultural tradition (for instance, Siracu in Greece). An interesting phenomenon is to be found in some old settlements, where the main population has added in time members of other groups. Without being the only example, it is representative the situation from the small Aromanian town of Mețovo (Arom. Aminciu), the most important Aromanian community in Greece. In Aminciu – old Pindens place, first mentioned in documents of the 13th century – in time a group of Farsherots have joined. For a long time, the two groups had kept very well their own speech.

Numerous texts registered on field in a great number of places from Greece, Albania and F.Y.R. Macedonia have allowed us to develop an updated description on the one hand of the dialect as a whole and, on the other hand, of various idiolects: *Pindean*, *Farsherot*, *Gramostean*, as well as the particular idiolects of Moloviște, Crușova, Vlahoclisura.

The most important part of our research is the description – in general and for each region – of contemporary Aromanian based on the texts recorded on field. This description took into account the results of previous research, enriched with phenomena which are either new or never mentioned before. A special attention was given to the specific characteristics of different idiolects.

This presentation first mentions some particularities of the Aromanian dialect in general.

Another interesting fact emphasised in our research is the conservative feature of the Pind area. In the settlements from the Pind, even if it is a mountain area as an enclave in the Greek environment, the agricultural terminology of Latin descent is better kept as compared to other areas: *arătru* (< *aratrum*) ‘plough’, *strâmburări* (< Lat. **stimularia*) ‘prod’, *îzmăre* (< Lat. *vindemiare*) ‘vine harvesting’, *vómeră* (< Lat. *vomer*) ‘coultter, stubble plough’, *sărcleț* (< Lat. *sarculare*) ‘to

hoe'. In other Aromanian dialects, these terms have either not been attested, or they do not exist: *strâmburâri*, *șîzmâre* (*strâmburâri*, *șîzmâri*, *vómeră*, *sărcleşd^h*), or they have been replaced with loan words (*damaluc* 'plough', cf. Alb. *damalug*).

Our research resulted in numerous similarities with Dacoromanian – conservative or innovation facts –, some of which never mentioned before. As for innovations, we talk about *parallel innovations*, which show that distance dialects, without any direct contact, like contemporary Aromanian, as compared to Dacoromanian – develop not only divergently, but also in a convergent manner. This is in favour of using the term *distance dialect* (instead of *divergent dialect*), as these dialects have been called in the literature (Schimdt 2010: 201–225).

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București